

Marchuk V. V.**ABOUT STANDARD MODELS OF NORMS WITH
A BLANKET CONTENT OF SIGNS OF A CRIMINAL ACT**

The criminally-legal norm with the blanket content of signs of a criminal act, depending on the legislative description of the objective side of the corpus delicti, should be constructed on the basis of the following standard models:

1. *In the case of criminalization of behavior, which the legislator does not associate with the onset of socially dangerous consequences (formal corpus delicti), the hypothesis of the norm should look as follows: «If someone violates (fails to comply) the rule (order, requirements) stipulated by law or international agreement of the Republic of Belarus, then ...».*

2. *When criminalizing the behavior of persons responsible for compliance with relevant security requirements, if the crime is connected with the onset or the possibility of a socially dangerous consequence, it is advisable to state the hypothesis as follows: «If significant harm (death, serious or less serious bodily harm, destruction or damage of property in a large or very large amount, etc.) was caused or was created the possibility of causing it as a result of violation of safety rules by a person, responsible for their compliance, then ...».*

3. *In other cases, when criminalizing behavior that is associated with the onset of socially dangerous consequences, the following model of the hypothesis of the norm may be used: «If someone causes significant harm as a result of a violation, failure or improper performance of the relevant safety rules (requirements), then ...».*

To use these models it is necessary: a) to form a list of articles of the Special Part of the Criminal Code containing blanket signs of a criminal act; b) to monitor the current legislation with a view to establishing normative legal acts specifying the criminal-legal prohibition; c) make the appropriate changes and additions to the current legislation.

Key words: *blanket signs, norm with blanket content of the signs of a criminal act, qualification of crime.*

УДК 343.2

Навроцький В. О.,професор кафедри теорії права та прав людини,
Український католицький університет, м. Львів**ПІДРУЧНИКИ З КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА – ЯКІ Є
ТА ЯКІ ПОТРІБНІ**

Висвітлено значення підручників з кримінального права у кримінально-правовій системі України. Надано характеристику підручникам, навчальним посібникам, виданим після відновлення державної незалежності України. Вказано на їх недоліки та констатується, що кількість джерел аж ніяк не перебрала в їх якість.

Сформульовано вимоги до підручників та інших джерел навчальної літератури в сучасних умовах. Акцентовано на необхідності переходу від коментування та апології чинного законодавства до аналізу кримінально-правових проблем. Звернено увагу на необхідність зміни структури підручників відповідно до сучасних уявлень про ієрархію соціальних цінностей, які підлягають кримінально-правовій охороні. Запропоновано виділити як окремі дидактичний напрям аналіз наскрізних кримінально-правових понять. Показано, яким може бути підручник з кримінального права в електронній формі з інтерактивними посиланнями.

Ключові слова: кримінальне право, підручники, навчальні посібники.

Постановка проблеми. Підручники (як книги, в яких систематизовано і доступно викладено інформацію з відповідної галузі знань) відіграють особливу роль у кримінально-правовій системі України. Їх значення далеко виходить за межі, власне, навчального процесу. До підручників звертаються не лише студенти-юристи, а й ті, хто хоче самостійно отримати кримінально-правову інформацію, не будучи фахівцем у відповідній галузі. А отже, такі книги є засобом поширення правових знань та формують правосвідомість населення. Підручники визначають ту теоретичну основу, з якої починають та на рівні якої, здебільшого, і продовжують правозастосовну діяльність слідчі, прокурори та судді. Отже, у цьому виді навчальної літератури закладені успіхи чи провали правозастосовної практики. Створення чи удосконалення текстів законів про кримінальну відповідальність також здійснюється з урахуванням тієї сукупності знань, яка відображена в підручниках – адже «правотворці» – це люди, які вивчилися за такими джерелами. У підручниках мають відобразитися досягнення кримінально-правової науки, принаймні ті її результати, які є загальновизнаними. За рівнем підручників оцінюють ступінь розвитку кримінального права в тій чи іншій державі. Перелік функцій підручників з кримінального права можна продовжувати і продовжувати.

Метою статті є формулювання вимог до підручників та інших джерел навчальної літератури в сучасних умовах, необхідності переходу від коментування та апології чинного законодавства до аналізу кримінально-правових проблем, зміни структури підручників відповідно до сучасних уявлень про ієрархію соціальних цінностей, які підлягають кримінально-правовій охороні.

Виклад основного матеріалу. З огляду на істотне значення підручників з кримінального права для різних сторін правової

дійсності, їх підготовці та виданню в Україні приділяється, як на перший погляд, значна увага. Принаймні про це говорять кількісні показники.

Якщо в радянський період підручники з кримінального права можна було полічити буквально на пальцях, причому українських підручників були одиниці [1; 2; 3; 4;], то з відновленням державної незалежності України ситуація змінилася кардинально. За чверть століття випущено кілька десятків навчальних видань (підручників, курсів лекцій, посібників) з кримінального права України.

Понад два десятки з них опубліковано до ухвалення чинного Кримінального кодексу України (далі – ККУ), причому кількісно дещо переважають видання із загальної частини кримінального права щодо видань, присвячених особливій частині цієї навчальної дисципліни (з огляду на велику кількість джерел посилання на них тут і далі не наводяться).

Значно активізувалися автори після ухвалення чинного ККУ 2001 р., коли було опубліковано понад три десятки підручників, навчальних посібників, текстів лекцій та інших навчальних видань з загальної частини кримінального права України та приблизно така ж кількість видань навчальної літератури з особливої частини кримінального права. Окремі з цих видань були присвячені всьому кримінальному праву – у них викладалися питання як загальної, так і особливої частини. Насправді кількість підручників та інших видів навчальних видань з кримінального права була набагато більшою, адже деякі з них пройшли повз нашу увагу. Слід також зазначити, що тут не аналізуються ті джерела (переважно, у формі навчальних посібників, текстів окремих лекцій), які стосуються окремих тем курсу кримінального права.

Водночас доводиться констатувати, що наявність доволі великого переліку видань аж ніяк не вирішило проблеми, пов'язаної з нестачею навчальної літератури. Її суть скоріше не в кількості, а в якості випущених у світ багатьох підручників, курсів лекцій та навчальних посібників з кримінального права України. Адже рівень більшості видань та підходи авторів до їх створення залишають бажати кращого.

Причому наявність так званого «грифа» МОН України, яким оздоблена чимала частина аналізованих видань, і який ще нещодавно

давно був атрибутом підручника, що міг беззастережно використовуватися в навчальному процесі, зовсім не свідчить про якісну відмінність відповідних джерел. Адже в українських умовах:

- Міністерство освіти аж ніяк не є зразком професійного, відповідального та неупередженого підходу до вирішення чи не всіх питань, які перебувають у його розпорядженні;

- у нас неважко знайти того, хто підпише рецензію, але дуже складно добитися, щоб рецензент глибоко ознайомився з текстом, який він оцінює;

- фактично у навчальному процесі використовуються і навчальні видання, які не мають формальної рекомендації МОН України. Тому багато авторів та видавців просто не хочуть ускладнювати собі життя бюрократичними та корупційними перешкодами, які очікуються у випадку спроби отримати «гриф».

Вихід із ситуації, яка склалася, вбачається у широкій публічній та професійній оцінці видань, які пропонуються для студентів. Така оцінка може включати:

1) перехід до рецензування підручників на відповідальних і професійних (а не приятельських засадах) – з обґрунтуванням вибору рецензентів в поєднанні з їх визначенням за жеребом, оплатою праці, публікацією рецензій, з урахуванням яких ухвалюється рішення про видання підручників;

2) предметне і детальне обговорення окремих підручників на конференціях фахівців з оприлюдненням матеріалів подібного обговорення;

3) порівняння висвітлення окремих тем у всіх наявних підручниках, дисертаціях чи інших наукових працях.

Якість підручників багато в чому обумовлена науковим та методичним рівнем їх авторів. Аналіз авторського складу опублікованих навчальних видань часто викликає здивування – за написання підручників беруться автори, які нічим чи майже нічим не зарекомендували себе в кримінально-правовій науці, або ж мають здобутки, але в інших галузях права. Нерідко підручник чи його частина взагалі є першою публікацією автора з кримінального права. Як тут не згадати, що традиційно підручники були вершиною (а не початком) творчого шляху їх авторів – писалися вченими та практичними працівниками, які досягли успі-

хів у юриспруденції, втілювали у навчальних виданнях свій науковий, викладацький та правозастосовний досвід.

Зазначена ситуація з авторським складом підручників обумовлена певними обставинами, серед яких:

- ілюзорна легкість і простота написання підручників, у яких нібито можна і потрібно викладати лише загальновідомі та загальновизнані положення та не вимагається творчість;

- вимоги адміністрації навчальних закладів, в уявленні яких наявність «свого» підручника (підготовленого викладачами власної кафедри кримінального права) повинна свідчити про велич та визнання відповідного університету, факультету чи кафедри;

- безкарність плагіату, який допускається у виданні підручників.

Шкода від такого підходу до формування авторських колективів очевидна. Вона стосується і як самих авторів, так і результатів їхньої праці...

Варто звернути увагу й на те, що більшість підручників та навчальних посібників з кримінального права підготовлені численними творчими колективами. Так чи інакше, але навіть найретельніше редагування не позбавляє проявів індивідуального підходу окремих акторів до висвітлення певних розділів, глав, параграфів. Це стосується як стилю викладення матеріалу, так і вирішення конкретних питань. З'являються неминучі в таких випадках повторення, інколи – суперечності.

Як вплинути на склад авторів навчальних видань? Очевидно, крім методів «кнута і пряника», інших не існує. Слід прямо та категорично вказувати на прорахунки – тоді абихто не буде братися за нібито просту справу, удавана легкість обернеться знеславою та втратою репутації. Водночас конкуренція між авторами приведе до того, що добросовісна праця принесе свою і матеріальну, і моральну винагороду. А створити обстановку конкуренції може саме професійна спільнота викладачів кримінального права. Мабуть, певний внесок зробить і перехід до ЗНО серед випускників бакалаврату з права.

Доводиться зазначити, що наявні українські підручники та навчальні посібники з кримінального права, зазвичай, вкрай стислі. У порівнянні з аналогічними зарубіжними виданнями – багатотомними, тисячесторінковими – вони мають вигляд брошур. Питання,

які неоднозначно вирішуються на практиці, у них не порушується. Тому студенти, зазвичай, навіть не отримують уявлення про глибину і складність кримінально-правових проблем. У підручниках, переважно, відсутня характеристика стану дослідження відповідних положень у кримінально-правовій літературі. Відповідно, у ході вивчення кримінального права не здобуваються знання про варіанти вирішення існуючих проблем та аргументи на користь тих чи інших можливих рішень. По суті, відсутня характеристика питань, які стосуються поширеності і динаміки відповідних злочинів.

Це можна було б виправдати, якби поряд з навчальною літературою, розрахованою на пересічного студента, в Україні існував курс кримінального права, де можна було б знайти більш ґрунтовне висвітлення певних тем. Однак поки що такого видання в Україні не існує. Свого часу авторитетні фахівці з кримінального права в усних дискусіях заявляли, що в Україні не існує навіть передумов для підготовки курсу кримінального права – мовляв, немає належного «набору» дискусій, вагомих публікацій, кола авторів, які б впоралися з таким завданням. Погодитися з цим не можна – наведені аргументи спростовуються аналізом публікацій з кримінального права за період після відновлення державної незалежності України – їх є понад десять тисяч, стосуються вони найрізноманітніших проблем, з цілої низки напрямків досліджень українські криміналісти своїми здобутками випереджають зарубіжних колег [5, с. 6–7; 6, с. 358–370].

Таким чином, в існуючій навчальній літературі з кримінального права України переважає «однобічний» виклад матеріалу – висвітлюється позиція автора, а про альтернативні підходи навіть не згадується. Водночас у кримінальному праві є багато нюансів, спірних, навіть взаємовиключних точок зору. І людина, яка звертається до підручника, повинна принаймні уявляти, що в книзі, яка лежить перед нею, викладене далеко не все кримінальне право, що існує величезна кількість інших джерел, в яких обґрунтовуються інші позиції, наводяться переконливі аргументи на їх користь.

І, нарешті, чи не найголовніший недолік переважної більшості опублікованих підручників, навчальних посібників, текстів лекцій з кримінального права України – вони здебільшого написані з по-

зитивістських позицій і нічим не відрізняються від коментарів до кримінального закону. При цьому не викладають готові постулати, які студенти мають лише запам'ятати і відтворити.

Шкідливість такого підходу очевидна. По-перше, підручники перевантажені величезною кількістю повторень, оскільки чи не кожна ознака складу злочину, яка вказана в статтях Особливої частини ККУ, роз'яснюється спочатку [7, с. 285–287]. По-друге, прийняті для навчальної літератури обсяги не дозволяють більш-менш повно викласти відповідні положення, більшість з них викладається у вигляді аксіом (навіть без згадки про існування інших позицій). По-третє, студенти, які навчаються за такими підручниками, не здобувають навиків самостійного вирішення відповідних питань і не озброюються методикою оволодіння законодавчими новелами. У цілому ж можна стверджувати, що по суті студентів навчають не кримінальному праву, а тлумаченню існуючого кримінального закону, не ознайомлюють з надбаннями теорії кримінального права. У той же час давно відомо, що той, хто знає теорію питання, легше реагує на зміни в законодавстві, відповідає на виклики, що з'являються у правозастосовній діяльності. По-четверте, за такого підходу неможливо написати стабільний підручник. Адже підручник-коментар застаріває одразу ж з першими змінами до ККУ.

Відповідно, нестабільність вітчизняного кримінального законодавства тягне за собою постійне видання нових та перевидання таких, що вже бачили світ, джерел. Відрізняються вони від попередніх зазвичай не більшою глибиною аналізу раніше порушених проблем, а лише тим, що у них відображено (прокоментовано) нові кримінально-правові норми, які з'явилися в ККУ за час від появи попереднього видання.

Вказаний підхід до підготовки підручників веде ще й до того, що ті чи інші положення висвітлюються статично, оскільки вони зафіксовані в чинних на певний момент статтях ККУ. При цьому не розглядаються питання, які стосуються їх витоків та розвитку, без аналізу залишаються перспективи вдосконалення відповідних кримінально-правових норм. Разом з тим юрист вищої кваліфікації повинен знати не лише чинне право, але й вміти прогнозувати розвиток законодавства та бути здатним самостійно опанувати законодавчі новели.

Ще одним недоліком наявної навчальної літератури з кримінального права є її відірваність від життя. Обсяг матеріалу, присвяченого окремим темам (розділам, главам), зовсім не узгоджується з тим, наскільки часто трапляються відповідні питання в правозастосовній практиці. Не виділяються положення, які неоднозначно вирішуються на практиці, викликають труднощі і помилки. Врешті-решт, у підручниках та навчальних посібниках, як правило, не наводяться дані про поширеність тих чи інших ситуацій, які вивчаються у відповідному навчальному курсі.

Критичні зауваження щодо існуючих видань (а багато з них адресовані і самому автору цих рядків) передбачають формулювання пропозицій щодо того, яким має бути «ідеальний» підручник з кримінального права в найближчому майбутньому, та як же підготувати такий підручник. Насамперед, видається, що традиційний паперовий підручник себе вже зжив. Слід переходити до формування джерела, яке існуватиме в електронній формі та забезпечуватиме інтерактивне навчання кримінальному праву.

Наповнювати зміст відповідної навчальної платформи можна буде за принципом створення Вікіпедії – коли кожен охочий зможе висвітлити те чи інше питання або вдосконалити вже існуючий текст. Щоправда, не обійтися від своєрідної цензури – щоб відсівати повторення, звертати увагу на необґрунтовані або й відверто абсурдні положення, забезпечувати єдність термінології тощо. За такого підходу долучитися до створення підручника зможе лише той, хто пропонуватиме оригінальні за формою та змістом тексти, плагіат та примітив буде видний одразу ж. Мабуть, не становитиме труднощів викладення альтернативних позицій, прогнозів, ілюстрація теоретичних положень матеріалами практики, графічними зображеннями.

Пропонована форма підручника дасть змогу широко користуватися системою відсилок та посилань до тих його складових, у яких більш глибоко та широко розкриваються окремі питання. Це, зокрема, потрібно для характеристики бланкетних кримінально-правових норм, висвітлення питань співвідношення кримінальної та інших видів відповідальності, звернення до матеріалів правозастосування. Також можна буде уникати повторень, завдяки тому, що наскрізні кримінально-правові поняття отримають висвітлення один раз, а потім до них будуть посилання. До того ж і послідов-

ність викладення матеріалу відобразатиме сучасні уявлення про ієрархію охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностей (особа – суспільство – держава), а не сліпо слідуватиме за структурою ККУ.

Пропонований підручник може мати мінімальний обсяг базового матеріалу (у межах 150–200 сторінок) та, по суті, безмежні розширення для тих, хто цікавиться відповідними питаннями. При цьому такі розширення мали б готувати фахівці, які мають щодо певних питань спеціальний інтерес, зокрема, автори дисертацій. Та й список літератури може не обмежуватися наявними джерелами, а включати всю існуючу бібліографію.

Неважко уявити на базі інтерактивного підручника з кримінального права також групи за інтересами, які мали б змогу обговорювати актуальні питання теорії та практики кримінального права, давати оцінку законопроектам тощо.

Перелік переваг такого підручника можна наводити ще і ще. Водночас потрібно оцінити і ризики від його впровадження, звернути увагу на можливі проблеми, точки спротиву. Серед них вагомими видаються такі:

- спротив видавців традиційних паперових підручників, які, очевидно, втратять частину свого ринку;
- косність окремих представників старшого покоління українських криміналістів, які просто не розуміють, як можна викладати та навчатися без друкованих видань;
- намагання дискредитувати ідею з боку плагіаторів та авторів нескінченних перевидань;
- сприйняття студентами електронного джерела як такого, в якому можна без зусиль знайти відповіді на всі питання та, відповідно, орієнтація на нього замість важкого навчання;
- необхідність організаційних зусиль та фінансових ресурсів, яких нині немає.

Висновки. Видається, що коло і глибина проблем не свідчить про їх нездоланність. Врешті-решт, нерозуміння та небажання запроваджувати ЗНО як форму вступного випробування для випускників юридичних закладів освіти, які бажають продовжити підготовку для здобуття ступеня магістра, були не меншими. Однак більш чи менш успішно подолані. Є підстави сподіватися, що правники, будучи представниками фаху,

орієнтованого на стабільність та традиції, покажуть приклад у запровадженні нових форм навчання та сучасних джерел для вивчення відповідної навчальної дисципліни.

І чи не головне – хто візьметься за такі, не побоїмося сказати, революційні зміни у підготовці навчальних джерел з кримінального права? З огляду на зазначені вище ризики та проблеми, важко чекати, що це буде адміністрація навчальних закладів чи представники видавничого бізнесу. А от громадським об'єднанням криміналістів, утвореним за професійною ознакою, сам Бог велів звернути увагу на цю проблему та оцінити запропонований спосіб її вирішення. А ще краще – дієво долучитися до створення підручника з кримінального права на сучасних засадах.

Список використаних джерел

1. Уголовное право УССР. Общая часть / под ред. проф. Сташиса В. В. и доц. Якупова А. Ш. Київ: Вища школа, 1984. 384 с.
2. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая / отв. ред. Бурчак Ф. Г. Київ: Наукова думка, 1985. 448 с.
3. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная / отв. ред.: Светлов А. Я., Сташис В. В. Київ: Наукова думка, 1985. 455 с.
4. Уголовное право УССР. Особенная часть / под ред. Бажанова М. И., Матышевского П. С., Сташиса В. В. Київ: Вища школа, 1989. 502 с.
5. Навроцкий В. Україна – не Росія. І в кримінально-правовій доктрині також. *Юридичний вісник України*. 2014. № 36. С. 6–7.
6. Navrotskyy Vyacheslav. Befindet sich das ukrainische Strafrecht in der Krise? [Vyacheslav Navrotskyy]. *Osteuropa recht. Fragen zur Rechtsentwicklung in Mittel- und Osteuropa sowie den GUS-Staaten*. 62. Jahrgang, Heft 3|2016. «Aktuelle Verfassungsentwicklungen in Südosteuropa». 358–370 p.
7. Навроцкий В. А. О системности преподавания Особенной части уголовного права. *Системность в уголовном праве: материалы II Российского конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2007 г.)*. Москва: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2007. С. 285–287.

Навроцкий В. А.

УЧЕБНИКИ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ – КАКИЕ ЕСТЬ И КАКИЕ НУЖНЫ

Отмечено значение учебников по уголовному праву в уголовно-правовой системе Украины. Дано характеристику учебников, учебных пособий, изданных после восстановления государственной независимости Украины. Указано на их

недостатки и констатировано, что количество источников вовсе не переросло в их качество.

Сформулированы требования к учебникам и другим источникам учебной литературы в современных условиях. Акцентировано на необходимости перехода от комментирования и апологии действующего законодательства к анализу уголовно-правовых проблем. Обращено внимание на необходимость изменения структуры учебников согласно современным представлениям об иерархии социальных ценностей, подлежащих уголовно-правовой охране. Предложено выделить как отдельное дидактическое направление анализ сквозных уголовно-правовых понятий. Показано, каким может быть учебник по уголовному праву в электронной форме с интерактивными ссылками.

Ключевые слова: учебник, форма учебника, уголовное право, источники учебной литературы.

Navrotskyi V. O.

TEXTBOOKS ON CRIMINAL LAW – WHICH ARE NEEDED AND AVAILIABLE

The meaning of textbooks on crimimnal law in Criminal Law System of Ukraine is pointed out. Such textbooks and tutorials, which were published after reconstruction of Ukraine's independence, are characterized. Their disadvantages are revealed and it is stated, that quantity of these resources doesn't move into their quality.

Requirements to the textbooks and other sources of educational literature in modern conditions are formed. It is focused on the necessity to move from commenting and apology of current legislation to the analysis of criminal and legal problems. The attention is payed to the necessity of changing the structure of textbooks, according to modern ideas about social values hierarchy, which are under criminal and legal protection. The analysis of through criminal and legal notions is proposed to select as a separate didactic direction. The way of textbook on crimimnal law in electronic form with interactive links may look like is showed.

It turns out that the circle and depth of the problems do not indicate their incompleteness. In the end, the lack of understanding and reluctance to introduce EQO as a form of admission test for graduates of law schools of education who want to continue to prepare for a master's degree, were no less. However - more or less successfully overcome. There is reason to hope that lawyers, being representatives of the specialty, focusing on stability and traditions, will show an example in introducing new forms of education and modern sources for studying the relevant discipline.

Key words: a textbook, form of textbook, Criminal Law, sources of educational literature, criminal and legal notions.